

הלכות דמאי

פרק א'

תקנת דמאי

תחילת תקנת דמאי

א. בימי יוחנן בן מתתיה כהן גדול¹, - אביו של מתתיה הידוע מנם חנוכה², שהיה דור רביעי לסוף אנשי כנסת הגדולה³, החלו⁴ עמי הארץ⁵ להקל בהפרשת תרומות ומעשרות. ושלחו בית דין הגדול⁶ בכל גבול ישראל, ומצאו שאף בין העמי הארץ כולם הקפידו על הפרשת תרומה גדולה⁷, ולא עוד אלא שאף את שאר המעשרות רובם⁸ היו מפרישים, בין פירות שעמדו לאכילת עצמם, ובין פירות שעמדו למכור ולתת לאחרים⁹. אלא שמכל מקום מיעוט השכיח

מקור זרע

1. 'בימי יוחנן כהן גדול' כו' עד סוף הסעיף - על פי רמב"ם הלכות מעשר פ"ט ה"א. ועיין שדה הארץ.
2. 'אביו' כו' - סוף הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, פרק ו'.
3. 'דור רביעי' - סוף הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, פרק ד'.
4. 'החלו' - עיין פירוש המשנה לרמב"ם מעשר שני פ"ה מט"ו, דבזמנו החלו להקל במעשרות. ובשערי צדק פרק י"ג ה"א כתב, דבזמנו רבו העמי הארץ, [והמכשול בפירות עמי הארץ נעשה שכיח יותר].
5. 'בית דין הגדול' - על פי רמב"ם הלכות מעשר פ"ט ה"א. ועיין שדה הארץ.
6. 'רובם' - לשון הגמרא סוטה מ"ח ע"א הוא 'מקצתם מעשרין ומקצתן אין מעשרין'. אולם בכמה מקומות בש"ס אמרו שרוב עמי הארץ מעשרין. ועיין עוד שדה הארץ ל"ו בשיטת הרמב"ם.
7. 'למכור ולתת לאחרים' - חזון איש סימן א' ס"ק ג'. שביעית סימן א' ס"ק ל' ד"ה מכשירין, על פי ירושלמי מעשרות פ"ג ה"א. [ועיין עוד פרק ב' זרע הארץ סעיף כ"א, ומקור זרע 63].
8. ודלא כערוך השלחן העתיד סימן ק"ח סעיף ב', [יובא פרק ו' שדה הארץ ע"ד].

קיצור שדה הארץ

א. מי הוא יוחנן כהן גדול, והפירוש של 'מתתיהו בן יוחנן כהן גדול' שמזכירים בעל הניסים דחנוכה. ב. והם האישים שיתבארו בסעיף ב'. ג. שתקנת דמאי תוקנה בבית דין. ד. מי הם שמוחזקים שלא להפריש אלא מן המוקף. ה. הטעם שתרומה גדולה אף עמי הארץ הפרישו. ואם היו מפרישים אחד מחמישים. ו. אם רוב עמי הארץ שעישרו היו פורשים אף מפירות דמאי.

ביותר⁸, דהיינו מיעוט המצוי⁹, שלא רצו להפסיד¹⁰ מפרותיהם לכהנים ולויים ולעלות לירושלים, לא הפרישו כלל מעשרות¹¹.

ב. מי נחשב לעם הארץ [שהיה מאותם שנבדקו בימי יוחנן כהן גדול]¹²: מי שאינו קורא¹³ קריאת שמע שחרית וערבית¹⁴ [בזמנה¹⁵].

מקור זרע

12. סעיף זה עד 'ולא שימש' כו', על פי רש"י סוטה כ"ב ע"א ד"ה ה"ז ע"ה. ועיין עוד רש"י ברכות מ"ז ע"ב ד"ה איזהו. [רדב"ז הלכות עדות פ"א ה"ב].
- ואף שנחלקו שם תנאים, כבר כתב החזון איש סימן ה' ס"ק ה' ד"ה פ"ב, שביעית סימן י" ס"ק ז' ד"ה וגדרו, שם ס"ק ט' ד"ה והא, שבברכות שם מבואר דהלכה כדברי כולם להחמיר. וכן סתימת הגמרא ברכות ס"א ע"א, עיין שם רש"י ד"ה עם הארץ, [לא שימש תלמידי חכמים]. וכן בתשובות רבינו שרירא גאון המובא בשערי תשובה [גאונים] סימן כ"ג כתב 'דהא אפסיקא הלכתא כאחרים' כו'. והנה לשון רש"י 'הרי זה עם הארץ שחשוד על המעשרות ועל הטהרות', אך על כרחך אין כוונתו ל'חשוד' אלא ל'עם הארץ', וכנראה בחזון איש הנ"ל, 'ור"ל דחשוד כדן עם הארץ]. וצ"ע אם תוס' גיטין ס"א ע"א ד"ה איזהו, חולקים על רש"י הנ"ל, עיין שם.
13. 'בזמנה' - מסתבר. ומכל מקום ברכותיה מספיק שיקראו בזמנה של ברכות.
8. 'השכיח ביותר' - תוס' שבת י"ג ע"א ד"ה רבא. [ולשון התוס' הרא"ש שם בתירוץ הראשון - 'כי רבים היו נכשלים בו'].
9. 'מיעוט המצוי' - ריב"ש סימן רכ"א ד"ה ותחלה. [וצע"ק באור שמח הלכות מעשר פ"ט ה"ג, שנראה מדבריו שהיו העמי הארץ שאינם מפרישים מעשר (עניי מצויים יותר ממחצה, עיין שם היטב)].
10. 'שלא רצו להפסיד' - כן הוא פשוט הראשונים שיובאו בשדה הארץ ט'. אמנם עיין גר"א יו"ד סימן ב' ס"ק י"ב בליקוט, ויתבאר בשדה הארץ כאן.
11. כלומר, רוב עמי הארץ לעולם הפרישו, ומיעוטם לעולם לא הפרישו. - תוס' בכורות כא ע"א סוף ד"ה ואיבעית. חזון איש סימן א' ס"ק א' ד"ה ובתו'. וכן מוכח פ"ה מ"ז, עיין פרק ז' שדה הארץ ל"ג.

קיצור שדה הארץ

ז. אם בתקנת דמאי חששו אף למיעוט שאינו מצוי. ח. אם עמי הארץ היו נחשבים כמומרים, או שעברו לתאבון. ט. הטעם שלא היו עמי הארץ מתקנים את פירותיהם ממעשר ראשון, והטעם שלא תיקנו פירותיהם ממעשר שני ומחללים על שוה פרוטה. וכן יתבאר אם עמי הארץ חשודים על אכילת מעשר שני מחוץ לירושלים. י. דין 'בור'. יא. מיהו 'עם הארץ' בעיקר תקנת דמאי. יב. לכאורה מי שאינו מכוון בפסוק ראשון של קריאת שמע [כגון שניכר ממרוצת קריאתו], נחשב כאינו קורא קריאת שמע. ועיין עוד בסמוך שדה הארץ י"ד לגבי עם הארץ בשוגג. יג. פשוט דהכוונה או שחרית או ערבית, ומי שלא קורא באחד הפעמים נחשב כבר עם הארץ. יד. עמי הארץ המפסידים קראית שמע בזמנה מחוסר ידיעה, ודין עם הארץ בשוגג.

בברכותיה¹⁴; שאינו מניח תפילין; שאין לו ציצית בבגדו¹⁴; שיש לו בנים¹⁵ ואינו מגדלן¹⁶ ללמוד תורה¹⁷; קרא ושנה¹⁵ ולא שימש תלמידי חכמים¹⁸; מי שחשוד לעבור על לאו¹⁶ מן הלויין¹⁷ [שרוב ישראל

מקור זרע

14. 'בבגדו' - עיין שדה הארץ במי שכלל לא מתעטף בבגד של ד' כנפות.
15. 'קרא ושנה' - עיין חזון איש שביעית סימן י' ס"ק ז' ד"ה וגדרו, וס"ק י"א ד"ה והא, על פי רש"י בכורות ל' ע"א ד"ה אינו. וכן כתב בדמאי סימן ה' ס"ק ה' סוף ד"ה וכשמקבלין. ועיין עוד רש"י עירובין ל"ב ע"א ד"ה בעם הארץ.
16. חזון איש שביעית סימן י' ס"ק ז' ד"ה וגדרו, וס"ק י"א ד"ה והא, על פי רש"י בכורות ל' ע"א ד"ה אינו. וכן כתב בדמאי סימן ה' ס"ק ה' סוף ד"ה וכשמקבלין. ועיין עוד רש"י עירובין ל"ב ע"א ד"ה בעם הארץ.
17. 'לאו מן הלויין' - כן הוא לשון החזון שביעית שם.
18. רצ"ע דבכורות ל' ע"א משמע דאף אם אינו עובר אלא על עשה דשביעית נחשב כחשוד או עם הארץ. ושם ס"ק ט' ד"ה והא, כתב החזון איש, שאף באיסורים דרבנן נעשה עם הארץ. ועיין שדה הארץ.
14. 'בבגדו' - עיין שדה הארץ במי שכלל לא מתעטף בבגד של ד' כנפות.
15. 'קרא ושנה' - עיין חזון איש שביעית סימן י' ס"ק ז' ד"ה וגדרו, וס"ק י"א ד"ה והא, על פי רש"י בכורות ל' ע"א ד"ה אינו. וכן כתב בדמאי סימן ה' ס"ק ה' סוף ד"ה וכשמקבלין. ועיין עוד רש"י עירובין ל"ב ע"א ד"ה בעם הארץ.
16. 'לאו מן הלויין' - כן הוא לשון החזון שביעית שם.
17. רצ"ע דבכורות ל' ע"א משמע דאף אם אינו עובר אלא על עשה דשביעית נחשב כחשוד או עם הארץ. ושם ס"ק ט' ד"ה והא, כתב החזון איש, שאף באיסורים דרבנן נעשה עם הארץ. ועיין שדה הארץ.

קיצור שדה הארץ

10. הלשון שהובא כאן [כל שאינו קורא קריאת שמע שחרית ועברית בברכותיה] הוא לשון הגמרא. ובתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן כ"ד) כתב רב האי גאון בתוך דבריו בזה הלשון, 'אי נמי עם הארץ שלא קרא כל עיקר ואפילו קריאת שמע ולא שנה כל ענין כו'. משמע שמפרש דאינו קורא קריאת שמע הוא משום שאינו במקרא. וצ"ע אם כן מהו 'שחרית וערבית', גם צ"ע לפי זה מהו 'בברכותיה'. 11. מנהג החברים ועמי הארץ בלבישת טלית המצויצת. 12. נראה דאף אם מקצת בניו מגדל לתורה, כל שאינו מגדל את כולם לתורה, הרי הוא נידון לעם הארץ. 13. נראה דאף אם בניו הלכו מעצמם ללמוד תורה, כל שלא הלכו בשליחות אביהם דינו כעם הארץ. ומסתבר דהוא הדין מי שאין לו בנים, אם לפי הנהגתו יכולים לשער שאילו היה לו בנים לא היה מגדלן לתורה, דינו כעם הארץ. 14. צ"ע אם הכוונה למקרא שחייב ללמוד, או אף אם לימדו מקרא, כל שאינו משתדל לראות אם הוא ראוי ללימוד משנה וגמרא, הרי הוא בכלל עם הארץ. ולשון 'ואינו מגדלן ללמוד תורה' משמע כצד ב'. אולם זה ודאי שהמלמד את בנו אומנות אינו בכלל אינו מגדל בניו לתלמוד תורה, שהרי ללמודו אומנות הוא מחיובי האב על הבן, וכדאיתא בקידושין כ"ט ע"א. אלא הכוונה שאינו מגדלו ללמוד תורה יחד עם האומנות. ועיין רמב"ם פ"א מהלכות תלמוד תורה הי"ב שדרך המתעסקים לפרנסתם ללמוד ט' שעות ביום ולהתעסק באומנות ג' שעות ביום. 15. דין מי שלא קרא ולא שנה. 16. גדר לא שימש תלמידי חכמים. 17. החשוד לעבור על איסור דרבנן.

משמרים^{18,20}], - אף שבעינינו איסור טבל חמור^{19,20}; מי שלפי קלות דעתו²¹ והנהגתו איננו בטוחים שיעשר^{20,21}; [מי שאינו מציית לחכמים^{21,22}].

ג. כמה דברים אמורים בעם הארץ שישנו במקרא או משנה²², או שהחוזק שעוסק במצוות ובגמילות חסדים, ונוהג בדרך ישרה, ויש בו דרך ארץ. אבל עם הארץ שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ²³, יש אומרים שמדרבנן²⁴ אינו נאמן לשום עדות שבתורה²⁵, וממילא דינו

מקור זרע

18. 'שרוב ישראל משמרים' - חזון איש שם. ועיין שדה הארץ דצ"ע מהרשב"א בתורת הבית בית ד' שער ב'.
19. 'אף שבעינינו' כו' - כן מוכח בכורות ל' ע"א, - עיין שדה הארץ. ומה שכתב החזון איש סימן ד' ס"ק י' גבי אימת קודש, דהוי כחשוד לקל שאינו חשוד לחמור, צ"ע דאף שחשוד לא הוי, עם הארץ מיהא הוי.
20. חזון איש סימן ה' ס"ק ה' ד"ה פ"ב. וכעין זה שביעית סימן י' ס"ק י"ב ד"ה פירות [לגבי שביעית] - 'שמשמר שביעית אלא שאינו מדקדק'.
21. 'שאינו מציית לחכמים' - כן יש ללמוד מעירובין ל"ב ע"א, עיין שדה הארץ. וכן נראה בחזון איש שביעית סימן י' ס"ק ז' ריש ד"ה והנה, עיין שם.
22. עיין שדה הארץ לדון במידת יראת החטא שנוקק לה הנאמן שבא לקבל עליו דברי חברות.
23. ואם אינו במקרא ובמשנה חזקתו שאף אינו בדרך ארץ, ואינו נאמן עד שיוחזק שעוסק במצוות וגמילות חסדים, ונוהג בדרך ישרה, ויש בו דרך ארץ. כן מבואר ברמב"ם הלכות עדות פ"א ה"ב.
24. 'מדרבנן' - רמב"ם הלכות עדות פ"א ה"א. שולחן ערוך שיובא במקור זרע 25. רעק"א קמא תשובה צ"ט ד"ה ואיני כדאי. עיין עוד שם תשובה ק"ב ד"ה מ"ש מר.
25. רי"ף פסחים סוף פרק ג'. וקאי אף אאיסורים, וכדמוכח שם מקושייתו מנאמנות דטהרות בגמרא חגיגה.
- רמב"ם הלכות עדות פ"א הלכות א-ד'. ומה שכתב שם הלכה ז' להשוות הכשר עד אחד להכשר רשע - עיין שם הלכה ח', על כרחך לא קאי אעם הארץ, וכמבואר ברי"ף הנ"ל דקאי אף אשאר איסורים. שולחן ערוך חושן משפט סימן ל"ד סעיף י"ז.

קיצור שדה הארץ

ג. החשוד לדברים שהרבים נכשלים בהם. כד. החשוד לעבירה שהיא חמורה לו מטבל. כה. שזילזול עמי הארץ באיסור טבל היה משום הפסד ממון. כו. נאמנות באיסורים לאדם שמיקל באיסור הנצרך לנאמנותו. כז. בעידובין ל"ב ע"א איתא, 'עם הארץ מי ציית לן'. ועיין שם רש"י שעם הארץ הוא אדם שאינו מציית לחכמים. וכן עיין עוד חזון איש שביעית סימן י' ס"ק ז' ריש ד"ה והנה, שפשוט לו שמי שלא נשמע לחכמים הרי הוא בכלל עם הארץ. כח. מידת היראה של ה'נאמנים'. כט. השיעור של 'ישנו במקרא ובמשנה'. ל. ראייה שאף מי שאינו בדרך ארץ אינו פסול לעדות אלא מדרבנן.

כ'חשוד'. - אלא אם כן הוחזק שהוא עוסק במצוות וגמילות חסדים²⁶, ואינו גזלן וכדומה הפסול לעדות²⁷. ויש אומרים²⁸ שמשום חשש איבה²⁹ האמינו לעמי הארץ גם אם לא נתברר שכשרים הם לעדות³⁰.

תקנת דמאי

ד. כשראו שמיעוט המצוי של עמי הארץ אינן מפרישים את המעשרות³⁰, עמדו ותיקנו³¹ [לאלו שלא היה בהם מפחיתות עמי הארץ³¹], שלא לסמוך על רוב עמי הארץ המעשרים³², אלא לחשוש על כל עם הארץ שמא הוא מהמיעוט שאינו מעשר את פירותיו³³.

ה. לפיכך חייבים להפריש מפירות עמי הארץ מעשר ראשון, תרומת מעשר, מעשר שני, מעשר עני³³. אבל תרומה גדולה אין צריך להפריש מפירות עמי הארץ³⁴.

מקור זרע

26. רמב"ם שם. שולחן ערוך שם.
 27. 'ואינו גזלן' כו' - עיין שם רי"ף דהיינו 'דרך ארץ'.
 28. רא"ש פסחים פרק ג' סימן י', על פי גר"א חושן משפט סימן ל"ד ס"ק ל"ט.
 29. 'משום חשש איבה' - עיין חגיגה כ"ב ע"א.
 30. סעיף זה על פי סוטה מ"ח ע"א.
 31. 'לאלו שלא היה בהם מפחיתות עמי הארץ' - חזון איש סימן ד' ס"ק ד' ד"ה הלוקח. שביעית סימן י' ס"ק ז' ד"ה והנה. אמנם בסימן ז' ס"ק א' ד"ה וגמרא,
 ובסימן י"ד ס"ק י"ז ד"ה מ"ב, משמע שתקנת דמאי הייתה אף לעמי הארץ. ויתבאר בשדה הארץ. ועיין עוד שדה הארץ בדברי החזון איש סימן ט"ז ס"ק י"א.
 32. 'לחשוש על כל עם הארץ' כו' - עיין תוס' יבמות קי"ט ע"א ד"ה מחוורתא. בכורות כ' ע"א ד"ה ואיבעית. חזון איש סימן א' ס"ק א' ד"ה ובתו'.
 33. פ"ד מ"ג. רמב"ם הלכות מעשר פ"ט ה"ג.
 34. עיין פ"ז מ"א ובר"ש שם ד"ה הרי הוא מעשר.

קיצור שדה הארץ

א. שיטת הרי"ף במי שאינו בדרך ארץ. לב. שיטת הרא"ש במי שאינו בדרך ארץ. לג. הא דלולי תקנת דמאי היה אפשר לסמוך על רוב עמי הארץ מעשרין, ולא היו צריכים לאסור מספק מדינא דדבר שיש לו מתירין. דין דבר שיש לו מתירין במקום רובא דליתא קמן. דין דבר שמצוה להתירו ויש בה הפסד. [וכן יתבאר אם מי שאינו ורצה לאכול את הפירות חייב להפריש תרומות ומעשרות]. ספק טבול למעשר עני משום יש לו מתירין. לד. אם גזרו גזירת דמאי אף על עמי הארץ. לה. החזון איש סימן ט"ו ס"ק ד' סוף ד"ה ממש"כ, כתב דעיקר תקנת דמאי הם על פירות שלא ידוע מה טיבן, עיין שם. וצריך ביאור כוונתו, דבפשטות משמע דתיקנו על פירות הידועים שגדלו בארצו של עם הארץ.